

Wojciech Śleszyński

Oficjalny obraz Wielkiej Wojny Ojczyźnianej w Białoruskiej Socjalistycznej Republice Sowieckiej

---

Studia Podlaskie 24, 171-187

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WOJCIECH ŚLESZYŃSKI

OFICJALNY OBRAZ WIELKIEJ WOJNY OJCZYŹNIANEJ W BIAŁORUSKIEJ SOCJALISTYCZNEJ REPUBLICIE SOWIECKIEJ

DOI: 10.15290/sp.2016.24.08

Słowa kluczowe: Wielka Wojna Ojczyźniana, Białoruska Socjalistyczna Republika Sowiecka, Związek Sowiecki, polityka historyczna, białoruska świadomość społeczna, nazizm

Zajęcie latem 1944 r. przez Armię Czerwoną ziem białoruskich oznaczało odbudowę państwowości sowieckiej po okresie okupacji lat 1941–1944. Wzmocniony odnoszonymi sukcesami w wojnie z Niemcami nazistowskim, Związek Sowiecki posiadał pełną legitymizację władzy. Zgodnie z ustaleniami w Teheranie, które z kolei potwierdzone zostały w lutym 1945 r. w Jałcie, zajęte po 17 września 1939 r. ziemie północno-wschodnie II Rzeczypospolitej, pozostawały w składzie Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej¹. Wyjątek stanowiła Białostoczczyzna, która weszła w skład powstającego po 1944 roku państwa polskiego.

Koniec lat 40. XX wieku na Białorusi, podobnie jak i w całym bloku komunistycznym, charakteryzował się wzmożonymi represjami politycznymi. Wszystkie dziedziny życia podlegały państwowej cenzurze². Również konstruowany przekaz historyczny miał radykalną formę. Kluczowym zagadnieniem z historii najnowszej w tworzonej polityce historycznej stała się kwestia pamięci o walce i zwycięstwie w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej. Podwaliny pod przyszłe muzeum wojny w Mińsku położone zostały jeszcze w czasie okupacji, we wrześniu 1943 r., a oficjalne otwarcie nastąpiło 7 listopada

---

¹ M. Gnatowski, *Białostockie Zgrupowanie Partyzanckie*, Białystok 1994, s. 80–226.

² П. Рейфман, *Из истории русской, советской и постсоветской цензуры (Глава шестая – Нас вырастил Сталин... Вторая половина 1940-х – начало 1950-х годов)*, s. 8, http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/reifm/17.php [04.04.2016].

1944 r.³ W przygotowanej ekspozycji podkreślano sukces całego społeczeństwa, nie wskazując jednak nadmiernie roli poszczególnych osób. W myśl obowiązującego po 1945 r. przekazu informacyjnego, nawet gdy poszczególni dowódcy czy żołnierze dokonywali bohaterских czynów, to i tak jedynie wykonywali rozkazy nieomylnego naczelnego wodza – Józefa Stalina⁴. Rola i znaczenie przywódcy państwa sowieckiego musiały być podkreślane na każdym kroku, a wraz z upływem lat od zakończenia działań wojennych przybierały na sile. Pozwalało to coraz silniej mitologizować obraz wojny i rolę samego Stalina⁵. Jego osobisty wkład w ostateczne zwycięstwo rósł wprost proporcjonalnie do rozwijającego się kultu⁶. Artykuły zamieszczane w prasie na początku lat 50. XX w. nie pozostawiały żadnych złudzeń, kto był faktycznym ojcem sukcesu⁷. Według podobnego schematu budowane były wszystkie opisy Wielkiej Wojny Ojczyźnianej. Starano się nie eksponować daty 22 czerwca 1941 r., a początkiem podjęcia faktycznych działań, które ostatecznie doprowadziły do zwycięstwa było pierwsze radiowe przemówienie Stalina z 3 lipca 1941 r. Stało się ono symbolicznym początkiem późniejszego sukcesu militarnego⁸. W opisie czasów wojny Białoruś była przedstawiana jako nierozzerwalna i wiernie trwająca przy Stalinie część Związku Sowieckiego. Sam Białorusin w propagandowym przekazie mógł być albo żołnierzem Armii Czerwonej, albo partyzantem⁹.

W tak konstruowanym obrazie wojny wysiłek poszczególnych obywateli miał wtórne znaczenie, liczył się cały kolektyw i jedyny, faktyczny przywódca¹⁰. W tych opisach Stalin był przedstawiany społeczeństwu nie jako człowiek z krwi i kości, lecz jako żywe ucieleśnienie komunizmu w jego najdoskonalszej postaci. Wszystkie sukcesy Związku Sowieckiego miały jed-

³ A. Łaniewski, *O czym pamięta Białoruś? Katalog białoruskiej pamięci*, [w:] *Pamięć imperiów w Europie Wschodniej. Teoretyczne konteksty i porównania*, red. A. Nowak, M. Wojnar, Kraków 2015, s. 262; D. R. Marples, *'Our Glorious Past'. Lukashenka's Belarus and the Great Patriotic War*, Stuttgart 2014, s. 271.

⁴ A. Lastouski, R. Khandozhko, I. Sklokina, *Rethinking the Soviet Memory of „Great Patriotic War” from the Local Perspective Stalinism and the Thaw, 1943–1965*, Kharkiv 2012, s. 57.

⁵ G. Popow, *O Wojnie Ojczyźnianej 1941–1945*, Warszawa 2005, s. 114.

⁶ Г. Бордюгов, *Октябрь. Сталин. Победа. Культ юбилеев в пространстве памяти*, Москва 2010, s. 172–180.

⁷ „Гродненская правда” 3 VII 1951, nr 130.

⁸ „Советская Белоруссия” 9 IX 1951, nr 181; Р. Лінднэр, *Гісторыкі і ўлада. Нацыятворчы працэс і гістарычная палітыка ў Беларусі XIX–XX ст.*, Мінск 2005, s. 349–356.

⁹ K. Sierpań, *Partyzanci Stalina. Radziecki ruch oporu w czasie II wojny światowej*, Poznań 2008, s. 345.

¹⁰ „Гродненская правда” 9 V 1951, nr 91.

nego autora. Wszechobecny kult „wodza” wspierał konformizm, zakładający jednolitość postaw i myślenia. Inni działacze rewolucyjni czy komunistyczni, choć byli także przypominani obywatelom, to jednak nie mogli równać się z rolą Stalina w dziejach ludzkości¹¹. Zwycięstwo w wojnie stało się oznaką największego geniuszu wodza, spychającą na dalszy plan wszystkie inne wcześniejsze osiągnięcia Związku Sowieckiego. Tak konstruowany przekaz najnowszej historii miał przygotowywać obywateli do ewentualnych przyszłych wyzwań wojennych. W prasie ukazywały się wytyczne dla prowadzących kursy polityczne, jak należy opowiadać o Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej¹². Nowym zagrożeniem był „imperializm amerykański”, któremu podobnie jak w przypadku nazizmu, mógł się przeciwstawić jedynie Związek Sowiecki ze Stalinem na czele.

Zaczynający się zimnowojenny konflikt pomiędzy Związkiem Sowieckim a Stanami Zjednoczonymi i Wielką Brytanią, w opisach historycznych dotyczących Wielkiej Wojny Ojczyźnianej, skutkowało pomniejszaniem lub wręcz pomijaniem wkładu niedawnych sojuszników w zwycięstwo nad Niemcami nazistowskimi. Dowolnie manipulowano faktami, np. pomijając rolę Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych w pomocy militarnej w najtrudniejszych momentach dla Związku Sowieckiego w latach 1941 i 1942. Natomiast sam sojusz tych państw ze Związkiem Sowieckim miał być jedynie wymuszony działaniem taktycznym spowodowanym warunkami, w jakich znalazły się państwa kapitalistyczne w czasie walki z Niemcami nazistowskimi. W praktyce nie chciały one pomagać Związkowi Sowieckiemu, czego najlepszym przykładem miało być zwlekanie z otwarciem frontu na zachodzie¹³.

Nachalnemu oddziaływaniu systemu sowieckiego poddana została cała ludność. Ustrój totalitarny wymagał od swoich obywateli bezwarunkowego posłuszeństwa głoszonym hasłom i zasadom, zmuszając ich tym samym do aktywnego wspierania poczynań państwa. Gloryfikacji siły Związku Sowieckiego i osoby Stalina w latach wojny służyły święta państwowe¹⁴.

Zachodzące zmiany w życiu politycznym w Związku Sowieckim po 1953 roku znalazły swoje odbicie również na obszarze republiki białoruskiej. Niepowodzeniem zakończyła się krótka próba białorutenizacji aparatu par-

¹¹ „Віцебскі рабочы” 2 I 1949, nr 2; „Советская Белоруссия” 3 VI 1951, nr 111; 12 VI 1951, nr 117.

¹² „Віцебскі рабочы” 18 I 1949, nr 13.

¹³ „Гродненская правда” 9 V 1951, nr 91.

¹⁴ Narodowe Archiwum Republiki Białoruś w Mińsku, sygn. f. 4p., o. 81, d. 81, k. 222.

tyjnego podjęta po śmierci Stalina, a wspierana przez Ł. Berię¹⁵. Miejscowa nomenklatura nie widziała potrzeby wprowadzania istotnych zmian¹⁶. Po 1953 r. radykalnemu zmniejszeniu uległy represje polityczne, a po 1956 znaczna część osób zesłanych do łagrów w czasach stalinowskich mogła powrócić do republiki. Dotychczasowa ideologia komunistyczna, oparta na gloryfikacji osoby Stalina, została częściowo przebudowana. Nowy kierunek przemian wyznaczył XX Zjazd Komunistycznej Partii Związku Sowieckiego, na którym to dokonano krytyki kultu osoby Stalina. Chruszczow i nowe kierownictwo partii oskarżyło Stalina i Berię o odejście od historycznych założeń ideologii komunistycznej reprezentowanych przez Lenina. Za masowe represje winą został obarczony głównie Beria, a Stalinowi zarzucono nadmierne eksponowanie swojej roli w zachodzących przemianach. W dokonanych przewartościowaniach, wyjaśniano obywatelem, m.in. iż największy sukces militarny, na bazie którego budowano ideę narodu sowieckiego, czyli zwycięstwo w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej, możliwy był nie dlatego, że dowodził Stalin, ale dlatego, że zmuszony był w rzeczywistości dzielić się swoją odpowiedzialnością. Był to zatem triumf całej partii, a nie jednego człowieka. W referacie wygłoszonym na XX zjeździe partii starano się również wyjaśnić, dlaczego nikt w szeregach partii nie reagował wcześniej na nadużycia władzy. Jako argument podawano, iż naród w ówczesnej rzeczywistości mógł odebrać krytykę Stalina jako atak na całe państwo¹⁷. W stosowanej retoryce pomijano fakt, iż sami pomysłodawcy nowego kursu partii byli najbliższymi współpracownikami Stalina.

Konsekwencją zmian politycznych była korekta wizji najnowszej historii. Z miast, muzeów, budynków partyjnych i szkół znikwały wszystkie oznaki związane ze Stalinem. Jego osoba została zmarginalizowana w dziejach Związku Sowieckiego. W myśl sowieckich zasad, sprawdzonych już na innych przykładach, nie tyle krytykowano czy opisywano na nowo rolę przywódcy, ile zaczęto pomijać jego osobę. Jednocześnie nie podważano dotychczasowych założeń ideologii komunistycznej. W dalszym ciągu moralność komunistyczna, choć lekko nadszarpnięta przez działania Stalina, pozostawała najwyższą formą wrażliwości człowieka, przeciwstawianą nagannej moralności burżuazyjnej¹⁸.

¹⁵ S. Tokć, *Czynniki wpływające na rozwój świadomości narodowej Białorusinów Grodzieńskich w latach 1939–1956*, „*Studia Białorutenistyczne*” 2011, nr 5, s. 115.

¹⁶ T. Gawin, *O bycie Polakiem. Polacy w Białoruskiej Socjalistycznej Republice Sowieckiej 1944–1991*, Grodno–Białystok 2013, s. 339.

¹⁷ „*Советская Белоруссия*” 3 VII 1956, nr 152.

¹⁸ „*Гродненская правда*” 4 I 1957, nr 2.

W prowadzonej polityce historycznej przebudowania wymagał obraz czasów bezpośrednio związanych z okresem rządów Stalina. Czas represji wyjaśniano jako okres wypaczeń i błędów w odejściu od czystej idei Lenina. W publikacjach książkowych czas ten był zbywany jednym lub dwoma okrągłymi zdaniami. Inaczej natomiast należało podejść do jednego z historycznych filarów istnienia Związku Sowieckiego, jakim był okres Wielkiej Wojny Ojczyźnianej. Należało wytworzyć nową narrację historyczną. „Wyłącznie stalinowski mit wojny został zastąpiony bardziej inkluzywną wersją, która odpowiadała wysiłkom Nikity Chruszczowa zmierzających do pozyskania poparcia mas przy jednoczesnym utrzymaniu całkowitej kontroli państwa”¹⁹. W 1956 r. pogubieni w wyniku zachodzących zmian dziennikarze nie wiedzieli jak należy pisać o wielkim zwycięstwie. W głównym białoruskim dzienniku partyjnym „Sowietskaja Bieloruszija”, z okazji 9 maja ukazał się jedynie krótki artykuł zatytułowany „Komunistyczna Partia Związku Sowieckiego – twórca zwycięstwa narodu sowieckiego w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej”²⁰.

Nowymi bohaterami stać się mieli zwykli żołnierze jako osoby oddane idei komunistycznej i rozkazom partii. W filmach wyprodukowanych w tym okresie, mówiących o Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej podkreślano ofiarność narodu i poszczególnych żołnierzy. Do sztandarowych dzieł tamtego okresu zaliczyć można następujące tytuły królujące w kinach Białorusi: „Nieśmiertelny garnizon” (1956), „Żołnierze” (1956), „Lecą żurawie” (1957), „Opowieść o żołnierzu” (1959) czy „Przeznaczenie człowieka” (1959). Wzorem do naśladowania dla dzieci i młodzieży stała się, poległa w styczniu 1944 r., młodziutka Zinaida Portnowa, której w 1958 r. najwyższe władze przyznały tytuł Bohatera Związku Sowieckiego²¹.

Najlepszym przykładem przemian zachodzących na Białorusi po 1956 r. stał się mit obrońców Twierdzy Brześć. O walkach o Twierdzę Brześć i jej obrońcach, w Związku Sowieckim po zakończeniu działań zbrojnych niewiele było wiadomo aż do 1956 r. Nikt nie wspominał poległych żołnierzy. W wydanej w 1951 r. Wielkiej Sowieckiej Encyklopedii nie było nawet wzmianki o walkach o twierdzę²². W powojennych czasach stalinowskich wspomnianie klęski 1941 r. było niewskazane, należało eksponować sukcesy lat późniejszych. O żołnierzach walczących w czerwcu 1941 r. w obro-

¹⁹ K. Slepuyan, dz. cyt., s. 357.

²⁰ „Советская Белоруссия” 5 V 1956, nr 103.

²¹ *Юные герои Великой Отечественной войны*, сост. Д. Кошевар, Минск 2012, s. 19.

²² В. Бешанов, *Брестская крепость*, Минск 2005, s. 133.

nie Twierdzy Brześć w pełni przypomniano sobie dopiero w okresie przemian. W prasie zaczęły ukazywać się informacje przypominające historię Twierdzy²³. Informowano o pracach nad książką chwającą bohaterską postawę obrońców²⁴. Zainicjowano badania naukowe. Twierdzę i jej obrońców zaczęto wykorzystywać do budowy nowej historii Wielkiej Wojny Ojczyźnianej i eksponowania ofiarności obywateli. Po 1956 r., aby osłabić osobistą rolę Stalina w zwycięstwie nad nazizmem, należało zbudować opowieść o ofiarności żołnierzy, walczących do końca pomimo ponoszonych w 1941 r. klęsk. Obrońcy Twierdzy Brześć nadawali się do tej roli znakomicie. Należało ich poświęcenie tylko odpowiednio nagłośnić i zaakcentować²⁵. Najwyższe władze republiki białoruskiej w latach 60. i 70. XX w. bardzo aktywnie zaangażowały się w te działania. Przy nakładzie olbrzymich środków finansowych zbudowano monumentalny kompleks muzealny. Ruszyła machina propagandowa. W czasach sowieckich (8 maja 1965 r.) Twierdza Brześć otrzymała najbardziej zaszczytne miano – bohatera²⁶. Wcześniej uhonorowany został tak tylko Leningrad, Stalingrad, Sewastopol i Odessa. O walkach pisano powieści, wystawiano sztuki, robiono filmy. Podkreślano ofiarności młodych żołnierzy. Na terenie twierdzy zbudowano muzeum. Pod koniec lat 60. XX w. powstał projekt monumentalnego pomnika. Centralnym punktem olbrzymiego założenia artystycznego otwartego w 1971 r. była imponujących rozmiarów wylana z betonu rzeźba rannego żołnierza. Wysoka na kilka pięter bryła z wykrzywioną od bólu twarzą rannego żołnierza robić miała przytłaczające wrażenie. Obowiązkowym elementem był również wieczny ogień.

Na efekty podjętych działań nie trzeba było długo czekać. Obrońcy Twierdzy Brześć stali się symbolem upamiętniającym datę 22 czerwca 1941 r. – początek wojny niemiecko-sowieckiej²⁷. To tutaj odbywały się uroczystości patriotyczne, nowe roczniki poborowych składały przysięgę. Najlepsi uczniowie szkół brzeskich zaciągali honorową wartę przy wiecznym ogniu. W ramy ogólnorepublikańskiego projektu upamiętnienia Wielkiej Wojny Oj-

²³ „Советская Белоруссия” 7 X 1956, nr 235; „Зара” 12 IV 1959, nr 73.

²⁴ „Советская Белоруссия” 25 XI 1956, nr 275.

²⁵ К. Ганцэр, А. Пашковіч, „Гераізм, трагізм, мужнасць”. Музей абароны Берасцейскай крэпасці, „Arche” 2013, nr 2, s. 45.

²⁶ D. Marples, P. Rudling, *War and memory in Belarus: The annexation of the western borderlands and the myth of the Brest Fortress, 1939–1941*, „Біаіорускіе Зeszyты Historyчныя” 2009, nr 32, s. 240.

²⁷ Zob. więcej: А. Каландадзе, *Дни в Брестской крепости*, Тбилиси 1964; С. Смирнов, *Брестская крепость*, Минск 1970; М. Хаметов, *Брестская крепость-герой*, Минск 1988.

czyźnianej wpisywał się także odsłonięty w 1969 r. pod Mińskiem pomnik – Kurhan Chwały²⁸. Również w innych miejscowościach licznie powstawały pomniki związane z Wielką Wojną Ojczyźnianą, m.in. w 1963 r. w Wielkim Trościeńcu – monument upamiętniający ofiary zbrodni nazistowskich, w 1966 w Orszy – pomnik Katiuszy, w 1966 w Lidzie i w 1969 w Grodnie – Kurhan Chwały, a w 1972 w Kareliczach – pomnik upamiętniający sowieckich żołnierzy i partyzantów²⁹. Liczne obeliski ukazywać miały poświęcenie narodu białoruskiego i wkład w zwycięstwo nad Niemcami nazistowskimi³⁰.

Zgodnie z wytycznymi władz, coraz mocniej w prowadzonej polityce historycznej eksponowano działalność partyzantki sowieckiej³¹. We wsiach, lasach powstały pomniki upamiętniające działalność poszczególnych oddziałów. Dowódcy stawali się lokalnymi bohaterami. Sowiecki ruch partyzancki w latach Wielkiej Wojny Ojczyźnianej szybko stał się ważnym elementem białoruskiego dziedzictwa. Był kontynuacją ludowych zrywów: antynapoleońskiego w 1812 r. i antypolskiego z lat 1919–1925. Miał podkreślać wierność mieszkańców Białorusi idei komunistycznej nawet w najtrudniejszych czasach³². Całe społeczeństwo niezachwianie stało przy Związku Sowieckim, a jedynie pojedyncze, zdegenerowane jednostki współpracowały z Niemcami nazistowskimi. Negatywnie oceniana była działalność Armii Krajowej. Formacja ta jednoznacznie traktowana była jako wroga organizacja, a opis jej roli był całkowicie przeinaczony. Zgodnie z przekazem propagandowym jedynymi siłami walczącymi z Niemcami byli partyzanci wierni Moskwie. Im poświęcane były pomniki, muzea, książki, filmy. Zgodnie z zaleceniami władz, Białoruś stała się republiką partyzancką. W wytworzonym micie „partyzanci walczyli o zachowanie systemu radzieckiego ze wszystkim, z czym się wiązał, w tym czołową pozycją partii komunistycznej i kołchozami. Partyzanci byli zatem przedstawiani na terenach okupowanych jako polityczna i społeczna opoka, którą nazistowski przyplływ mógł ogarnąć, ale nie był w stanie rozmyć ani obalić”³³. Partyzant białoruski był największym białoru-

²⁸ О. Петровская, *Белоруссия. Не отдадим Победу!*, [w:] *Наследники Победы и поражения. Вторая мировая война в исторической политике стран СНГ и ЕС*, Москва 2015, s. 125.

²⁹ *70 лет Великой Победы. Карта памятных мест Великой Отечественной войны*, ред. И. Шилай, Минск 2015.

³⁰ „Віцебскі рабочы” 13 IX 1967, nr 183.

³¹ D. R. Marples, *‘Our Glorious Past’. Lukashenka’s Belarus and the Great Patriotic War*, Stuttgart 2014, s. 103.

³² „Гродненская правда” 13 IX 1957, nr 181.

³³ K. Slepian, dz. cyt., s. 358.

skim wkładem w obronę państwa i budowę komunizmu w latach Wielkiej Wojny Ojczyźnianej³⁴. Poprzez odpowiednio konstruowany przekaz historyczny, udało się Białorusi, w przeciwieństwie np. do Litwy czy Ukrainy, zdjąć z siebie odium współpracy z okupantem niemieckim. Stworzony obraz nie mógł być przez nikogo podważany. Nawet uwagi samych uczestników ruchu oporu, zgłaszających zastrzeżenia, co do konstrukcji obrazu walk, były przez władze odrzucane³⁵.

O poświęceniu społeczeństwa białoruskiego świadczyć miały również ofiary poniesione w czasie pacyfikacji wiosek przez Niemców. Symbolem stała się wieś Chatyń niedaleko Mińska, gdzie w lipcu 1969 r. otwarty został wielki kompleks memorialny³⁶. Zespół wybitnych architektów (J. Grabow, W. Zankowicz i L. Lewin) w przejmujący sposób upamiętnił nie tylko ofiarę tej konkretnej wioski, ale wszystkich miejsc pacyfikacji na terenie Białorusi. Kompozycja w stylu końcówki lat 60. XX w., łączyła beton z otaczającą zielenią lasów. Miejsce każdej spalonej chaty zaznaczone zostało oddzielnym dzwonem, po kolei wybijającym dźwięk co pół minuty. Projektantom udało się w przejmujący sposób oddać tragizm lat wojny³⁷. Oczywiście, przy wyborze tego miejsca nie można wykluczyć również faktu, iż wskazując miejscowość o nazwie Chatyń jako symbol zbrodni nazistowskich, chciano zatrzeć jednocześnie pamięć o zbrodni NKWD na polskich oficerach w Katyniu na stosunkowo nieodległej Smoleńszczyźnie. Wydaje się, że zbieżność nazw nie była przypadkowa³⁸.

Podobnie jak w przypadku akcji związanych z wydarzeniami rewolucji październikowej, także w ramach działań propagandowych dotyczących pamięci o Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej, objęte zostało całe społeczeństwo. Rozbudowywano lokalną sieć muzeów i izb pamięci³⁹. Wyświetlano cykle sowieckich filmów fabularnych poświęconych tematyce historycznej, głównie związanych z Wielką Wojną Ojczyźnianą⁴⁰. Wielką popularnością

³⁴ M. Urban, *An algebra of Soviet Power. Elite circulation in the Belorussian Republic 1966–1986*, Cambridge 2008, s. 14.

³⁵ K. Slepjan, dz. cyt., s. 360–363.

³⁶ O. Петровская, dz. cyt., s. 125.

³⁷ *Хатынь. Мемориальный комплекс* (broszura informacyjna), ред. Г. Науменко, Минск 2013.

³⁸ T. Kruczkowski, *Polacy na Białorusi na tle historii i współczesności*, Słonim 2003, s. 133; A. Łaniewski, dz. cyt., s. 262; P. A. Rudling, *The Khatyn Massacre in Belorussia. A Historical Controversy Revisited*, „Holocaust and Genocide Studies” 2012, vol. 26, s. 29–45.

³⁹ A. Гужалоўскі, *Музеі Беларусі (1941–1991)*, Мінск 2004.

⁴⁰ „Советская Белоруссия” 27 IV 1965, nr 98.

cieszyły się takie produkcje, jak: „Czyste niebo” (1961), „Ojciec żołnierza” (1964) czy „Komisarz” (1967). Na przełomie lat 60. i 70. XX w. wyprodukowane zostały na Białorusi całe serie filmów dokumentalnych ukazujących ofiarność społeczeństwa w latach wojny, m.in. „Generał puszcza”, „Jeszcze płonie Chatyń”, „Pomniki nie milkną” czy „30 lat Zwycięstwa”. Wielką produkcją był film dokumentalny „Biografia mojej republiki”⁴¹. Prowadzono prelekcje w zakładach pracy, gdzie także poruszana była tematyka historyczna⁴². Pamięć o Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej przypominać miała o potrzebie ciągłego poświęcania się państwu sowieckiemu i jednocześnie utrzymywała stan napięcia spowodowany zagrożeniem potencjalnym konfliktem ze Stanami Zjednoczonymi.

Cały system edukacji, także tej historycznej, podporządkowany został naczelnemu celowi – budowie narodu sowieckiego. Podręczniki szkolne przeznaczone do nauczania historii w swoim przekazie eksponowały jedność wspólnoty, opartej na rosyjskim dziedzictwie⁴³. Zapoczątkowany jeszcze przed wojną proces tworzenia narodu sowieckiego zdawał się w pełni ziszczać w latach 60. i 70. XX w. Zgodnie z wytycznymi metodologicznymi zasadniczy przekaz o przeszłości składać się winien z: opisanie życia i działalności Marksa, Engelsa i Lenina, drogi narodu do komunizmu, klasowej walki robotników i chłopów, z historii działań wojennych ze szczególnym uwzględnieniem Wielkiej Wojny Ojczyźnianej, z opisu walki antyreligijnej oraz innych wybranych elementów związanych z kulturą i rozwojem współczesnego świata, podkreślających słuszność wyboru przemian komunistycznych⁴⁴. W przygotowanych scenariuszach zajęć szkolnych jako najlepszy przykład służby socjalistycznej ojczyźnie, podawano osoby, które w czasie Wielkiej Wojny Ojczyźnianej walczyły, a w późniejszym okresie pokoju całe swoje siły oddawały na rzecz budowy komunistycznego państwa. W szkołach cyklicznie organizowano spotkania z weteranami wojny i zasłużonymi działaczami partyjnymi⁴⁵. Propagowano

⁴¹ А. Карпилова (и др.), *Экран и культурное наследие Беларуси*, Минск 2011, s. 55–63.

⁴² „Гродненская правда” 21 VIII 1957, nr 165.

⁴³ *История СССР (1938–1972 гг.)*. Учебник для 10 класса, под ред. М. Кима, Москва 1974; К. Агібалава, *Гісторыя сярэдных вякоў. Падручнік для 6 класа*, Мінск 1978; А. Яфімаў, *Новая гісторыя*. Ч. 1. *Падручнік для 8 класа*, Мінск 1979; І. Б. Бярхін, І. А. Фядосаў, *Гісторыя СССР. Падручнік для 9 класа*, Мінск 1978; М. Нечкіна, П. Лейбенгруб, *Гісторыя СССР. Падручнік для 7 класа*, Мінск 1979.

⁴⁴ *Методика обучения истории в средней школе. Пособие для учителей*, ч. 2, ред. Н. Дайри, Москва 1978, s. 196–201.

⁴⁵ Państwowe Archiwum Obwodu Grodzieńskiego w Grodnie, sygn. f. 239, o. 4, d. 7, k. 4.

za pośrednictwem prasy życiorysy najbardziej zaangażowanych działaczy komunistycznych⁴⁶.

Budowa jednego narodu sowieckiego, utożsamianego z partią, a ta z kolei z myślą komunistyczną, stała się podstawą całej ideologii państwowej. Idea wspólnej, wielkiej ojczyzny sowieckiej odżywała przy okazji każdej rocznicy zwycięstwa nad nazizmem w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej. Na Białorusi wydarzenia związane z okresem II wojny światowej odgrywały kluczową rolę jednoczącą całe społeczeństwo⁴⁷. Przekaz poświęcony wydarzeniom lat wojny był totalny – od wielkich państwowych manifestacji, po prelekcje, przedstawienia teatralne, filmy, aż po szkolne akademie. Z okazji kolejnych rocznic wydawane były plakaty propagandowe, mające przypominać o wielkim zwycięstwie. Pamięć o wojnie miała być obecna niemal w każdym aspekcie życia politycznego czy społecznego. Zgodnie z przyjętą po 1956 r. i wzmacnianą w kolejnych latach koncepcją budowy w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej zwyciężył cały naród sowiecki⁴⁸. Dlatego też nieprzypadkowo okres wojny stał się główną osią, wokół której budowana była tożsamość zbiorowa. Ofiarę ponosił cały naród sowiecki, którego częścią były poszczególne nacje, dlatego też pomimo upamiętniania miejsc zagłady ludności żydowskiej nie eksponowano jako oddzielnego zagadnienia kwestii Holocaustu⁴⁹. Pamięć o Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej, a zwłaszcza sam Dzień Zwycięstwa, stał się kluczowym historycznym spoiwem, wokół którego konstruowano znaczną część przekazu ideologicznego. 9 maja przedstawiany był jako „wiekopomny wielki dzień”, o którym winni pamiętać wszyscy mieszkańcy Związku Sowieckiego. W prasie archiwalne zdjęcia z lat wojny przeplatały się ze współczesnymi obrazkami szczęśliwych ludzi, oddających hołd swoim obrońcom⁵⁰. Relacje z patriotycznych uroczystości, wspomnienia weteranów, opisy walk były stałym elementem gazet wydawanych na Białorusi⁵¹. Stały się podstawowym obrazem historycznym, który zdominował

⁴⁶ Ibidem, f. 766, o. 1, d. 7, k. 3.

⁴⁷ А. Ластовский, *Война, Победа, Беларусь: странное тождество*, s. 2, <http://historians.in.ua/index.php/en/avtorska-kolonka/255-aleksei-lastovskyi-voina-pobeda-belarus-strannoe-tozhdestvo> [23.02.2016].

⁴⁸ „Советская Белоруссия” 9 V 1970, nr 107.

⁴⁹ А. Łaniewski, dz. cyt., s. 259; А. Браточкин, *Память о холокосте и нациостроительство в Беларуси и Украине (итоги 2000-х гг.)*, „Перекрестки. Журнал Исследований Восточноевропейского Пограничья” 2013, nr 1–2, s. 59; Б. К’яры, Р. Маер, *Усенародная вайна і гарады-героі: міф Вялікай Айчыннай вайны ў Беларусі*, „Arche” 2013, nr 2, s. 41.

⁵⁰ „Звязда” 9 V 1986, nr 107.

⁵¹ „Звязда” 10 V 1981, nr 109; 24 VI 1981, nr 145; 3 VII 1981, nr 153; „Советская Белоруссия” 11 V 1982, nr 109.

środki masowego przekazu. Podniosły, patriotyczny nastrój uroczystości państwowych mieszał się z ludową zabawą, nierzadko kończącą się libacją alkoholową. W miastach i na wsiach powstawały nowe pomniki gloryfikujące wysiłek narodu sowieckiego w zwycięstwie nad nazizmem⁵². Bohaterami ludu byli zarówno wielcy marszałkowie: Żukow czy Koniew, jak i zwykli żołnierzy oddający swoje życie za socjalistyczną ojczyznę. Taki też obraz wojny kreślony był w licznie powstających w tym czasie filmach fabularnych. Wojna była głównym tematem historycznym występującym w prasie. W tym okresie dziejów Związku Sowieckiego stopniowo „spychała” ona, nawet na drugi plan, pamięć o wydarzeniach rewolucji październikowej i wojny domowej. Zupełnie natomiast pomijany był okres wielkiej kolektywizacji lat 30. XX w., a sama postać Stalina niemal całkowicie zniknęła z kart historii. Opis dziejów II wojny światowej nadal konstruowany był bez eksponowania jego wkładu w zwycięstwo⁵³.

Sukces w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej podawany był jako przykład do naśladowania w toczącej się nowej walce o komunizm⁵⁴. Młode pary po zawarciu ślubu składały kwiaty na pomnikach upamiętniających wysiłek żołnierzy Armii Czerwonej. Weterani otoczeni byli olbrzymim szacunkiem. Dom, w którym mieszkał uczestnik wojny oznaczony był czerwoną gwiazdą. Skutecznie przekonywano społeczeństwo, iż to wielkie zwycięstwo zwykłych ludzi możliwe było tylko dzięki kierowniczej roli partii. Dodatkowym elementem specyficznym białoruskim było podkreślanie znaczenia partyzantów⁵⁵. W gloryfikację roli partyzantki sowieckiej zaangażowane zostało najwyższe kierownictwo republiki z Maszerowem, także partyzantem z lat Wielkiej Wojny Ojczyźnianej, na czele⁵⁶. Propagowanie opisu walk wzmacniało nie tylko jego własną pozycję, ale także całego środowiska, najbliższych współpracowników wywodzących się z tych samych kręgów⁵⁷. Do nadmier-

⁵² A. Lastouski, R. Khandozhko, I. Sklokina, *Rethinking the Soviet Memory of „Great Patriotic War” from the Local Perspective Stalinism and the Thaw, 1943–1965*, Kharkiv 2012, s. 53.

⁵³ *Вторая мировая война. Краткая история*, Moskwa 1984; A. Самсонов, *Вторая мировая война. 1939–1945*, Moskwa 1985.

⁵⁴ „Вицебскі рабочы” 9 V 1984, nr 91; „Вицебскі рабочы” 23 VI 1984, nr 120.

⁵⁵ Б. К’яры, Р. Маер, *Усенародная вайна і гарады-героі: міф Вялікай Айчыннай вайны ў Беларусі*, „Arche” 2013, nr 2, s. 33–36.

⁵⁶ S. Tokć, dz. cyt., s. 116; P. Лінданэр, dz. cyt., s. 377.

⁵⁷ G. Ioffe, *Długotrwałe poszukiwanie białoruskiej tożsamości*, [w:] *Tożsamości zbiorowe Białorusinów*, red. R. Radzik, Lublin 2012, s. 77; E. Temper, *Mity założycielskie Białorusi: Wielkie Księstwo Litewskie kontra Republika Partyzantów*, [w:] *Dialog kultur pamięci w regionie ULB*, red. A. Nikžentaitis, M. Kopczyński, Warszawa 2014, s. 130; A. Nikžentaitis, *Białoruska kultura pamięci między Wielkim Księstwem Litewskim a Republiką Partyzantką*, [w:] *Dialog kultur pamięci w regionie ULB*, red. A. Nikžentaitis, M. Kopczyński, Warszawa 2014, s. 153.

nego eksponowania wkładu lokalnej partyzantki w zwycięstwo nad nazizmem w pewnym okresie z rezerwą zaczęły odnosić się władze w Moskwie. Obawiano się zbyt silnej pozycji politycznej środowiska białoruskich komunistów i możliwości wpływania na zmiany zachodzące na najwyższych szczeblach władzy. Wbrew jednak tym zastrzeżeniom, wysiłek białoruskiego partyzanta został zrównany z wysiłkiem regularnego żołnierza Armii Czerwonej. Masowy ruch partyzancki stał się unikatowym wkładem Białorusi w zwycięstwo. Republika partyzancka, jak określano Białoruś, zaistniała w pełni w tożsamości zbiorowej⁵⁸.

Pierwsze niepełne informacje dotyczące zmian w opisie historii, zaczęły docierać na Białoruś dopiero wraz z umacniającą się pieriestrojką Michała Gorbaczowa. Stopniowo nabierały one coraz większego przyspieszenia⁵⁹. Gorbaczow chcąc jedynie zreformować komunizm, nieświadomie uruchomił skrywane do tej pory pokłady niezadowolenia. Na Białorusi krytyka dotychczasowych kierunków rozwoju mieszała się z niezachwianą wiarą w komunizm. Trudno było to pogodzić. W nowej rzeczywistości coraz mniej zrozumiałe było głoszone hasło powrotu do czystości historycznych zasad leninowskich. Szybko bowiem się okazało, iż jest to zwykły, kolejny slogan partyjnej nowomowy. Nic nowego z kreślonego obrazu przeszłości nie wynikało, władza nie mogła pozwolić na niekontrolowane badania historyczne. Można było dokonywać korekt, ale nie można było podważać dotychczasowych założeń ideologicznych, których jednym z kluczowych filarów był wytworzony mit Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej. Można było mówić o pakcie o nieagresji podpisanym w sierpniu 1939 r. z Niemcami, ale nikt nie przyznawał się do tajnych postanowień, potwierdzających podział Europy Środkowej. Odpowiedzialnością za podpisanie porozumień z Hitlerem, władze sowieckiego zgodnie z przyjętą już wcześniej retoryką, obarczyły Wielką Brytanię i Francję, które jakoby miały torpedować porozumienie ze Związkiem Sowieckim. Jakiegokolwiek przyznanie się do współpracy z Hitlerem mogłoby podważyć świętość zwycięstwa z 1945 r., na co nie chciała i mogła przystać władza sowiecka⁶⁰. Nie można było również eksponować zbrodni NKWD czy nagannych zachowań żołnierzy na okupowanych terenach.

⁵⁸ *Памяць пра Вялікую Айчынную вайну з лакальнай перспектывы (1944–1965)*, s. 1, <http://palityka.org/2012/04/pamyac-pra-vyalikuyu-ajchynnuyu-vajnu-z-lakalnaj-perspektyvy-1944-1965> [19.02.2016].

⁵⁹ „Prawda” 19 VI 1988, nr 171.

⁶⁰ M. Gorbaczow, *Przebudowa i nowe myślenie dla naszego kraju i dla całego świata*, Warszawa 1988, s. 262.

Na Białorusi w publikacjach historycznych w dalszym ciągu niepodzielnie dominował sowiecki opis lat II wojny światowej⁶¹. W drugiej połowie lat 80. XX w., na wzór bohaterów z lat Wielkiej Wojny Ojczyźnianej, starano się w społeczeństwie budować podobny obraz w stosunku do żołnierzy walczących w Afganistanie⁶². Krytykowano przedstawiany na zachodzie proces wizji dziejów Białorusi jako narodu słabo rozwiniętego świadomościowo, który został wbrew własnej woli i bez pełnej świadomości zdominowany przez ideologię komunistyczną⁶³. Władze nie chciały i nie były przygotowane na akceptację zmian w dotychczasowym obrazie świata.

Tworzony w latach 1944–1991 obraz Wielkiej Wojny Ojczyźnianej stał się trwałym elementem białoruskiej świadomości społecznej. Społeczeństwo białoruskie po 1991 r. w swojej masie nie było przygotowane na przyjęcie innej niż dotychczasowy, sowiecki obraz dziejów. Nowym pokoleniom, całkowicie wychowanym w sowieckim świecie, trudno było odrzucić to, w co wierzyło się autentycznie i zacząć akceptować nowy obraz historii. Tym trudniej było to uczynić, im bardziej nie popierano zmian politycznych i gospodarczych zachodzących na Białorusi po 1991 r. Czas Wielkiej Wojny Ojczyźnianej i zwycięstwo nad nazizmem było tak wielką zdobyczą narodu białoruskiego, iż nie śmiały tego zakwestionować nawet białoruskie środowiska narodowe. Można było dyskutować na inne tematy, ale jakakolwiek, nawet najmniejsze próby podważania świętości zwycięstwa lat 1941–1944 spotykały się ze zdecydowanym oporem przytłaczającej większości obywateli. Dobrze te tendencje rozumiał Aleksander Łukaszenko, który z pamięci o Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej stworzył ważny filar budowanej po 1994 r. ideologii państwa białoruskiego.

The official image of Great Patriotic War in Belarusian Soviet Socialist Republic

Abstract

Remembrance of the fight and victory in Great Patriotic War has become a key modern history issue in the historical policy being created in BSSR. Numerous monuments connected with Great Patriotic War have been erected

⁶¹ В. Михнюк, П. Петриков, *Историческая наука Белорусской ССР 80-е годы*, Минск 1987, s. 7, 30–31.

⁶² Е. Сенявская, *Психология войны в XX веке: исторический опыт России*, s. 7, http://krotov.info/library/18_s/en/yavskaya_04.htm, [29.03.2016].

⁶³ И. Бродко, *Критика буржуазной фальсификации истории образования БССР*, Минск 1987, s. 39.

ted along the country. Pursuant to the authorities' guidelines, the activity of Soviet guerillas has been emphasized more and more profoundly in the pursued historical policy. In accordance with the authorities' recommendations, Belarus has become a partisan republic. Remembrance of Great Patriotic War was to remind of the need of constant devotion to the Soviet state and, at the same time, maintained a state of tension caused by a threat of a possible conflict with the United States. The success in Great Patriotic War served as an example to follow in a new fight for communism that was taking place. The picture of Great Patriotic War created in 1944–1991 became a permanent element of Belorussian social awareness. The time of this war and victory over Nazism was such a great trophy of the Belorussian nation that even Belorussian national groups did not dare question it after 1991.

Key words: Great Patriotic War, Belarusian Soviet Socialist Republic, Soviet Union, historical policy, Belorussian social awareness, Nazism

Официальный образ Великой Отечественной войны в Белорусской Советской Социалистической Республике

Абстракт

Важной проблемой новейшей истории в исторической политике БССР стала тематика памяти о борьбе и победе в Великой Отечественной войне. В населенных пунктах появлялись многочисленные памятники, посвященные Великой Отечественной войне. Согласно указаниям властей, в исторической политике все сильнее акцентировалось советское партизанское движение. По рекомендации властей Белоруссия стала называться партизанской республикой. Память о Великой Отечественной войне должна была напоминать о необходимости постоянной преданности советскому государству и одновременно поддерживать состояние напряжения, спровоцированного угрозой потенциального конфликта с США. Победа в Великой Отечественной войне была представлена как пример для подражания в процессе новой коммунистической борьбы. Созданный в 1944–1991 годах образ Великой Отечественной войны стал постоянным элементом белорусского национального самосознания. Время Великой Отечественной войны и победа над нацизмом были настолько удачной «добычей» белорусского народа, что ее не посмела оспорить даже белорусская общественность после 1991 года.

Ключевые слова: Великая Отечественная война, Белорусская Советская Социалистическая Республика, Советский Союз, историческая политика, белорусское национальное сознание, нацизм

Bibliografia

Źródła

Archiwalia

Narodowe Archiwum Republiki Białoruś w Mińsku

f. 4р., o. 81, d. 81, k. 222.

Państwowe Archiwum Obwodu Grodzieńskiego w Grodnie

f. 239, o. 4, d. 7, k. 4.

Prasa

„Prawda” 19 VI 1988, nr 171.

„Вицебскі рабочы” 2 I 1949, nr 2; 18 I 1949, nr 13; 13 IX 1967, nr 183; 9 V 1984, nr 91; 23 VI 1984, nr 120.

„Гродненская правда” 9 V 1951, nr 91; 3 VII 1951, nr 130; 4 I 1957, nr 2; 21 VIII 1957, nr 165; 13 IX 1957, nr 181.

„Зара” 12 IV 1959, nr 73.

„Звезда” 10 V 1981, nr 109; 24 VI 1981, nr 145; 3 VII 1981, nr 153; 9 V 1986, nr 107.

„Советская Белоруссия” 3 VI 1951, nr 111; 12 VI 1951, nr 117; 9 IX 1951, nr 181; 5 V 1956, nr 103; 3 VII 1956, nr 152; 7 X 1956, nr 235; 25 XI 1956, nr 275; 27 IV 1965, nr 98; 9 V 1970, nr 107; 11 V 1982, nr 109.

Podręczniki szkolne, pomoce metodologiczne

Агібалава К., *Гісторыя сярэдніх вякоў. Падручнік для 6 класа*, Мінск 1978.

Бярхін І. Б., Фядосаў І. А., *Гісторыя СССР. Падручнік для 9 класа*, Мінск 1978.

История СССР (1938–1972 гг.). Учебник для 10 класса, под ред. М. Кима, Москва 1974.

Методика обучения истории в средней школе. Пособие для учителей, ч. 2, ред. Н. Дайри, Москва 1978.

Нечкіна М., П. Лейбенгруб, *Гісторыя СССР. Падручнік для 7 класа*, Мінск 1979.

Яфімаў А., *Новая гісторыя. Ч. 1. Падручнік для 8 класа*, Мінск 1979.

Opracowania i artykuły

Gawin T., *O bycie Polakiem. Polacy w Białoruskiej Socjalistycznej Republice Sowieckiej 1944–1991*, Grodno–Białystok 2013.

Gnatowski M., *Białostockie Zgrupowanie Partyzanckie*, Białystok 1994.

Gorbaczow M., *Przebudowa i nowe myślenie dla naszego kraju i dla całego świata*, Warszawa 1988.

Ioffe G., *Długotrwałe poszukiwanie białoruskiej tożsamości*, [w:] *Tożsamości zbiorowe Białorusinów*, red. R. Radzik, Lublin 2012.

Kruczkowski T., *Polacy na Białorusi na tle historii i współczesności*, Słonim 2003.

- Lastouski A., Khandozhko R., Sklokina I., *Rethinking the Soviet Memory of „Great Patriotic War” from the Local Perspective Stalinism and the Thaw, 1943–1965*, Kharkiv 2012.
- Łaniewski A., *O czym pamięta Białoruś? Katalog białoruskiej pamięci*, [w:] *Pamięć imperiów w Europie Wschodniej. Teoretyczne konteksty i porównania*, red. A. Nowak, M. Wojnar, Kraków 2015.
- Marples D. R., *‘Our Glorious Past’. Lukashenka’s Belarus and the Great Patriotic War*, Stuttgart 2014.
- Marples D., Rudling P., *War and memory in Belarus: The annexation of the western borderlands and the myth of the Brest Fortress, 1939–1941*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2009, nr 32.
- Nikžentaitis A., *Białoruska kultura pamięci między Wielkim Księstwem Litewskim a Republiką Partyzancką*, [w:] *Dialog kultur pamięci w regionie ULB*, red. A. Nikžentaitis, M. Kopczyński, Warszawa 2014.
- Popow G., *O Wojnie Ojczyźnianej 1941–1945*, Warszawa 2005.
- Rudling P. A., *The Khatyn Massacre in Belorussia. A Historical Controversy Revisited*, „Holocaust and Genocide Studies” 2012, t. 26.
- Slepyan K., *Partyzanci Stalina. Radziecki ruch oporu w czasie II wojny światowej*, Poznań 2008.
- Temper E., *Mity założycielskie Białorusi: Wielkie Księstwo Litewskie kontra Republika Partyzantów*, [w:] *Dialog kultur pamięci w regionie ULB*, red. A. Nikžentaitis, M. Kopczyński, Warszawa 2014.
- Tokć S., *Czynniki wpływające na rozwój świadomości narodowej Białorusinów Grodzieńskich w latach 1939–1956*, „Studia Białorutenistyczne” 2011, nr 5.
- Urban M., *An algebra of Soviet Power. Elite circulation in the Belorussian Republic 1966–1986*, Cambridge 2008.
- Бешанов В., *Брестская крепость*, Минск 2005.
- Бордюгов Г., *Октябрь. Сталин. Победа. Культ юбилеев в пространстве памяти*, Москва 2010.
- Браточкин А., *Память о холокосте и нациостроительство в Беларуси и Украине (итоги 2000-х гг.)*, „Перекрестки. Журнал Исследований Восточноевропейского Пограничья” 2013, nr 1–2.
- Бродко И., *Критика буржуазной фальсификации истории образования БССР*, Минск 1987.
- Вторая мировая война. Краткая история*, Москва 1984.
- Ганцэр К., А. Пашковіч, „Гераізм, трагізм, мужнасць”. Музей абароны Берасцейскай крэпасці, „Arche” 2013, nr 2.
- Гужалоўскі А., *Музеі Беларусі (1941–1991)*, Мінск 2004.
- Каландадзе А., *Дни в Брестской крепости*, Тбилиси 1964.
- Карпилова А. (и др.), *Экран и культурное наследие Беларуси*, Минск 2011.
- К’яры Б., Маер Р., *Усенародная вайна і гарады-героі: міф Вялікай Айчыннай вайны ў Беларусі*, „Arche” 2013, nr 2.

- Ластовский А., *Война, Победа, Беларусь: странное тождество*, <http://historians.in.ua/index.php/en/avtorska-kolonka/255-aleksei-lastovskyi-voina-pobeda-belarus-strannoe-tozhdestvo> [23.02.2016].
- Лінднэр Р., *Гісторыкі і ўлада. Нацыятворчы працэс і гістарычная палітыка ў Беларусі XIX–XX ст.*, Мінск 2005.
- Михнюк В., Петриков П., *Историческая наука Белорусской ССР 80-е годы*, Минск 1987.
- Памяць пра Вялікую Айчынную вайну з лакальнай перспектывы (1944–1965), <http://palityka.org/2012/04/pamyac-pra-vyalikuyu-ajchynnuu-vajnu-z-lakalnaj-perspektyvu-1944-1965> [19.02.2016].
- Петровская О., *Белоруссия. Не отдадим Победу!*, [w:] *Наследники Победы и поражения. Вторая мировая война в исторической политике стран СНГ и ЕС*, Москва 2015.
- Рейфман П., *Из истории русской, советской и постсоветской цензуры (Глава шестая – Нас вырастил Сталин... Вторая половина 1940-х – начало 1950-х годов)*, http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/reifm/17.php [04.04.2016].
- Самсонов А., *Вторая мировая война. 1939–1945*, Москва 1985.
- Сенявская Е., *Психология войны в XX веке: исторический опыт России*, http://krotov.info/library/18_s/en/yavskaya_04.htm, [29.03.2016].
- Смирнов С., *Брестская крепость*, Минск 1970.
- Хаметов М., *Брестская крепость-герой*, Минск 1988.
- Хатынь. Мемориальный комплекс* (broszura informacyjna), ред. Г. Науменко, Минск 2013.
- Юные герои Великой Отечественной войны*, сост. Д. Кошевар, Минск 2012.
- 70 лет Великой Победы. Карта памятных мест Великой Отечественной войны*, ред. И. Шилай, Минск 2015.

Wojciech Śleszyński, dr hab. prof. UwB, politolog, pracuje w Instytucie Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku. Zainteresowania badawcze: dzieje pogranicza polsko-litewsko-białoruskiego w XX i XXI wieku, stosunki międzynarodowe, kwestia bezpieczeństwa, mniejszości narodowe, konflikty etniczne, relacje państwo–obywatel.

e-mail: wsleszynski@poczta.onet.pl